

Kulttuurin avainsanoja

W. O. RENKONEN *Kulttuurin avainsanoja*. 256 sivua. WSOY. Helsinki. 1954.

Vuoden alkupuolella tuli julkisuu-
teen professori W. O. Renkosen uusi
sanaston vaiheita käsittelevä teos
»Kulttuurin avainsanoja», jonka otsi-
kon alapuolella on selittävänä lisänä:
»miten ne syntyvät ja kehittyvät».
Teos on yleistajuisen kielitieteellisen
kirjallisuutemme usuin tulokas, ja
vaikka se varsinaisesti kuuluukin ro-
maanisen kielentutkimuksen alaan,
sillä on myös suomen kielen harras-
tajille huomattava merkityksensä, kun
se selittää monen monien myös meillä
esiintyvien kansainvälisten kulttuuri-
ilmausten synnyn ja kehityksen.

W. O. Renkonen on pitkän tutki-
jantyönsä aikana paljon uurastanut
sanain historian selvittämiseksi. Siltä
alalta ovat useimmat hänen tieteelli-
sistä, lähinnä vain asiantuntijain pii-
rille tarkoitetuista tutkimuksista,

ja siltä alalta hän on myös julkaissut
yleistajuiset teoksensa »Sanain mer-
kityksen muuttuminen» (1925) ja
»Siivekkäitä sanoja ja sivistyssanoja»
(1938). Saksalais-suomalainen ja ita-
lialais-suomalainen sanakirja, joissa
hän on ollut toisena toimittajana, ovat
niinikään tehneet hänet tunnetuksi
omaa tutkimusalaansa paljon laajem-
malti. Uuden teoksensa W. O. Ren-
konen ilmoittaa syntyneen vuosikym-
menien harrastuksen ja uurastuksen
tuloksena, ja hän sanoo toivovansa,
että se olisi omiaan lisäämään suo-
malaisen sivistyneistön länsimaisten
kielten tuntemusta.

Teoksensa johdannossa kirjoittaja
lyhyesti käsittelee kielen ja kulttuurin
suhdetta ja toteaa, että kulttuurisano-
jen tunteminen on itse kulttuurin tun-
temista. Teoksensa aineiston, kult-

tuuri-ilmausten esittämisen, hän on sisällyttänyt seitsemään lukuun, joiden otsikot ilmaisevat, mistä sanoista misäkin on kysymys: »Ihmisruumiin osat», »Ihmisruumiin elinten toimintoja», »Muita toimintoja ja tilanteita», »Ihmisen lähin ympäristö», »Ominaisuuksia», »Nimiä» ja »Kansan uskomuksia ja taikauskoa». Tarkastelun lähtökohdaksi on kussakin tapauksessa otettu latinan kielen tai sen romaanisten tytärikielten se sana-aines, joka sisältyy lukujen otsikoissa mainittuihin käsittepiireihin, mutta esityksen monipuolistamiseksi ja syventämiseksi on vertailuaineistona käytetty germaanisten kielten, erityisesti saksan, tarjoamaa ainesta. Tämä on epäilemättä ollut eduksi, ja varsinkin sellainen lukija, jonka vieraiden kielten tuntemuksen pääpaino on germaanisisissa kielissä, toivoisi tätä aineistoa vieläkin runsaammin, kuin sitä on teokseen voitu ottaa. Eritoten englannin kielen yhä laajentuneen käytön vuoksi sen sanaston laajahkokin käsittely olisi ollut kiintoisaa, mutta kuten kirjoittaja esipuheessa huomauttaa, hänen on ollut pakko supistaa aineistoaan, ja ehkäpä monet poistot ovat kohdistuneet juuri tälle taholle.

Teoksessa käsitellyt sanat, kun ne tavalla tai toisella aina ovat alkuaan liittyneet ihmiseen ja hänen toimintoihinsa, kuuluvat kaikissa kielikunnissa miltei poikkeuksetta niiden vanhimpaan sanastoon. Näin on laita myös suomalais-ugrilaisissa kielissä, eivätkä germaanisetkaan kielet muuta osoita. Latinasta ja romaanisista kielistä peräisin olevat tämän alan sanat ja niiden johdannaiset ovatkin muodostuneet kansainvälisiksi kulttuuri-ilmauksiksi vasta niissä erikoismerkityksissänsä, joita ne jo varhain kehittyneen korkean kulttuurielämän ilmaisutehtävissä ovat saaneet, ja sel-

laisina monet niistä ovat sitten suoritaneet pitkän vaelluksensa muiden kielikuntien alueille.

Olisi vaikeata ruveta edes pääpiirtein esittelemään teoksen laajaa aineistoa. Loppusivuille painettu sanahakemisto sisältää viittauksen kaikkiaan lähes 1800 sanaan, joiden joukossa on Euroopan miltei kaikkien tunnetuimpien kielten ilmauksia. Jo muutamat viittaukset riittänevät osoittamaan asioiden laaja-alaisen monipuolisuuden.

Teoksen I luvussa käsitellään niitä ihmisruumiin osien latinankielisiä nimityksiä, joista näkyy jälkiä romaanisten ja muidenkin kielten kulttuurisanoissa. Monet niistä ovat läntisten yhteyksiemme perusteella siirtyneet myös suomen kieleen. Mm. seuraavia sanoja, joiden joukossa on kovin harvinaisiakin, on tarkoin käsitelty: *insinuoidea* 'vihjailla' (< < lat. *sinus* 'rinta, povi'), *akordi* 'sointu, sopimus, suostumus' (vrt. ransk. *accord*), *konkordaatit* 'kirkon ja valtion yhteissopimus', *rekordi* 'ennätys, saavutus' (< < lat. *cor*, *-dis* 'sydän'), *korpraali*, *caudillo*, *kadetti*, *kapteeni*, *kapitaali*, *kapiteeli*, *kapituloida* (< < lat. *caput* 'pää'), *pioneeri*, *impedimentti* 'joutomaa', *pedaali* (< < lat. *pes* 'jalka'), *maneeri*, *maneesi*, *manööveri*, *manšetti*, *manufaktuuri*, *manuskripti* (< < lat. *manus* 'käsi'), *korsetti*, *korporaatio*, *korporatiivinen*, *corpulentti* 'lihava' (< < lat. *corpus* 'ruumis') jne.

Mittavimmaksi, 75 sivun pituiseksi, on muodostunut II luku, jossa käsitellään ihmisruumiin elinten toimintoja merkitsevien sanojen esiintymistä eri kielten kulttuuri-ilmauksissa. Suomen kielenkäyttäjää ei tule aina ajatelleeksi, että esim. sellaiset erä elämänalojen sanat kuin *posti*, *komposti* 'tunkio', *kompotti* 'hieno muhennos', *kompositio* 'jäsenitys, sävellys', *disponoida* 'jaotella ainetta', *disponentti* 'taloudenhoitaja', *eks-*

positio 'näyttely', *imponoida* 'tehdä vaikutus' ja *oppositio* pohjimmaltaan perustuvat latinan *ponere*-verbiin tai sen eri johdannaisiin. Niinikään *etiketti*- ja *tiketti*-sanojen alkuperän yhteys vaatii erikoistarkastelua. *Konservatorio*-sanana lähtökohtana on lat. *servare*-verbi, jonka merkitys on 'säilyttää', ja myös sanat *konservi* 'hedelmä- tai vihannessäilyke' ja *konservaatiivinen* kuuluvat samaan sanueeseen. Pääasiallisesti liike-elämä on hyötynyt latinan 'juoksemista' merkitsevistä *currere*-verbistä, johon eri kielten välityksellä palautuvat mm. suomessa käytetyt sanat *kurantti*, *konttokurantti* ja *kursi*, joista viimeksi mainittu nykyisellään on laaja-alainen yleislaina. Samasta verbistä juontaa alkunsa kirjapaino-termin *kursiivi*. Passien *viseraus*, *viisumin* saaminen, *aviisin* lukeminen, *provision* nostaminen, *provisorinen* toiminta ja kaikenlainen *improvisoinen* on alkusukulaisuudessa latinan 'näkemistä' merkitsevään *videre*-verbiin.

Teoksen seuraavat luvut ovat lyhyempiä, mutta silti yhtä kiinnostavia. Ihmisen muita toimintoja ja tilanteita ilmaisevat sanat ovat niinikään tulleet paljon käytetyiksi kulttuuri-termeiksi. Lat. *vox*, *vocis* 'ääni' ja siitä johtuva *vocare* 'kutsua' sekä näiden sanojen romaaniset vastineet ovat lähtökohtana kansainväliselle asianajajan nimitykselle *advokaatti*, ja sama kanta esiintyy myös sanoissa *provoakaatio*, *provosoida* ja *desavuoida* 'paheksua, tuomita'. Läheisiä sukulaissanoja ovat *kombinoida* ja *kombineesi* (vrt. ransk. *combineur* 'yhdistää kaksi t. useampia esineitä'), samoin merkitykseltään niin erilaiset ilmaukset kuin *vestibyylä*, *västi*, *investituura* ja *investoida* (< < lat. *vestire* 'pukeutua').

Ihmisen lähimmän ympäristön muodostavat talo ja sen esineet. Suomeen saakka on tästä käsitepiiristä kantautunut sellaisia sanoja kuin *ka-*

sino (< < lat. *casa* 'talo') ja *hotelli* (< < lat. *hospitaleum* 'majatalo'), ja yhdessäasumisen etuihin pohjautuvat myös nimitykset *kumppani* ja *komppania*. Mielenkiintoinen merkityksen kehitys kätkeytyy suomen *kääsit*-sanaan, jolla on perustansa latinalaisessa tuolin nimessä, ja kanatarhaan ja kukon mahtailuunkanojen keskellä vie meilläkin miellyttämishaluisesta ihmisestä, varsinkin naisesta käytetty *kokettisana* sekä 'toisen sukupuolen miellyttämishalua' merkitsevä *koketteria*. Ranskan kielen 'kanaa' merkitsevään *cocotte*-sanaan palautuu taas *kokotti* 'ylellisesti elävä, kevytkenkäinen naikonen'. Samasta käsiteryhmästä on peräisin myös subst. *kokardi*, jolla yleisimmin tarkoitetaan 'lakin sotilallista tuntomerkkiä'. Latinan sanasta *rota* 'pyörä' juontavat alkunsa eri kielten välityksellä suomeen tulleet *rotaatio*, *rooli*, *ruloo* 'rullakaihdin', vieläpä *kontrolli* ja *kontrolloiminen*.

Alkuaan ihmisen ominaisuuksien nimityksiä ovat mm. ensisijaisesti taideterminä esiintyvä *burleski* ja 'kiihkojumalista' merkitsevä *bigotti*.

Myös useat maantieteelliset termit, paikan-, kansan- ja heimonnimet, ovat muuttuneet kansainvälisiksi kulttuurisanoiksi. Seuraavassa vain muutamia teoksesta poimittuja näytteitä, joissa maantieteellinen nimi on kirjoitettu nykyisen kieleemme ja ortografiamme mukaisesti: *boheemi* — Böömi, *kravatti* — kroaatti, *vandalismi* — vandaalit, *baldakiini* 'valtaistuimen, vuoteen tai saarnatuolin verhokatos' — Bagdad, *kretonki* — Creton, kylä Eure-maakunnassa, *musliini* — Mosul, kaupunki Kurdistanissa, *painetti* — Bayonne, kaupunki Ranskassa, *fajanssi* — Fayenza, kaupunki Italiassa, *romaani*, *romaaninen*, *romanssi*, *romantiikka* — Rooma jne.

Henkilönnimetkin ovat toisinaan kehittyneet appellatiiveiksi ja sellai-

sina levinneet laajalle: *lasaretti* — Lasarus (Raam.), *siluetti* — ranskalainen Etienne de Silhouette jne.

Kirja, joka niin monipuolisesti kuin W. O. Renkosen teos esittelee kansainvälistä kulttuurisanastoa, sen syntyä ja kehitystä, valaisee varsin yksityiskohtaisesti kielenelämän keskeisiä ilmiöitä. Tarkoin voi seurata kielen sanaston kasvua kantasanan eri johdannaisten luvun lisääntyessä, ja samalla saa kokea, miten kulttuurin kehittyminen vaikuttaa sanojen merkitykseen. Mitä henkisimpien kulttuurikäsitteiden nimitykset ovat usein lähtöisin kovin arkisesta elämänpiiristä, mutta vaikka kehityksen suunta yleensä onkin konkreettisesta abstraktiseen, jokaisen sanan vaiheet on kuitenkin erikseen selvitettävä. Joskus sana voi vuosisadasta toiseen pysytellä samassa tehtävässään, kunnes sen tai jonkin sen johdannaisen kehitys aivan kuin yllättäen siirtyy kokonaan uusille urille, niin että vain yksityiskohtainen tutkimus voi paljastaa sen alkuperäiset sukulaissuhteet. Keskittyessään vanhan Rooman kieliperinnön tarkasteluun W. O. Renkonen on voinut tuoda esiin länsimaisen kulttuurin varsin tärkeitä piirteitä, mitä etua kielentutkimuksen muiden alojen edustajilla ei samassa määrin ole. Ilmeistä myös on, että tämänkaltaisessa tehtävässä tutkija on voinut paljossa nojautua muualla suoritetun tutkimuksen tuloksiin, joskin myös hänen oma henkilökohtainen panoksensa näyttää olevan melkoinen. Tämän kirjoittaja tuntee kuitenkin liian vähän romaanista kielitiedettä voidaksensa esiintyä yksityiskohtien arvostelijana. Suomen kielen kannalta sen sijaan jokin huomautus.

Puhuttaessa sanoista *kopio* ja *kopioida*, joiden kirjoittaja katsoo alkuaan merkinneen 'jäljennöstä' ja 'jäljentämistä', sanain merkityksen

kehitystä on valaistu suomen verbillä *vuotaa*, jonka on katsottu esiintyvän vastakkaisissa merkityksissä lauseissa *tynnyri vuotaa* ja *vene vuotaa*, koska edellisessä sisältö valuu ulos, jälkimmäisessä taas valuminen tapahtuu sisäänpäin. Tässä lienee kuitenkin kysymys koko ajan samasta asiasta, 'valumisesta' tai 'läpäisemisestä', eikä sana sellaisena soveltune osoittamaan kirjoittajan esittämää merkityksen kahtalaisuutta. Asiasta W. O. Renkonen on aikaisemmin kirjoittanut Virittäjään 1953 ss. 301—303.

Kulttuurisanojen oikeinkirjoituksesta, jossa viime vuosina on päästy melkoisesti vakiintumaan, tekijä monessa yhteydessä esittää vallitsevasta kannasta poikkeavia käsityksiä. Hänen mielestään on tehtävä ero latinaan ja ranskaan pohjautuvien sanojen välillä, vieläpä otettava huomioon sekin, mikä latinan muoto mahdollisesti on ollut lähtökohtana. Näin hän päätyy pitämään historiallisesti ristiriitaisena ja epäonnistuneena esim. muotoa *pastöroida*, jonka hänen käsityksensä mukaan tulisi kuulua *pastörisoida*, vrt. ransk. *pasteuriser*, ital. *pastorizzare*, ruots. *pastörisera*. Samassa yhteydessä hän huomauttaa, että *makadamoida*-verbin vastaavasti tulisi olla muodossa *makadamisoida*, ransk. *makadamiser*, ital. *macadamizzare*, saks. *makadamisieren*, ruots. *macadamisera*. Jos mainittujen kielten vaikutusta suomalaiseen muotoon olisi haluttu pitää ratkaisevana, W. O. Renkosen esittämä kanta olisi aikanaan hyväksytty, mutta ei voitane pitää vääränä myöskään oman kieleemme toisenlaista johtamistapaa. Muotoa *oppositio* on myös arvosteltu, koska länsieurooppalaisten kielten vastaava sana perustuu latinan akkusatiiviin *oppositionem*. Kuitenkin jo äänteellisesti *oppositio* (teoksessa puhutaan vanhemmasta muodosta *op-*

positiooni) on *oppositiota* kankeampi. Monet yksityiset sanat on lisäksi kirjoitettu tavalla, joka poikkeaa niiden nykyisin vallitsevasta kirjoitustavasta, esim. *kuriosumi* (Airilan luettelon *kuriosumi*), *kuluari* (Airilan *kuloaari*) jne. Kaikissa tapauksissa tekijä ei ole pitänyt tarpeellisena suomalaisen muodon esittämistä, vaikka sellainen olisi ollut, esim. *šovinismi* l. *chawinismi*, *ruutiini*. Suomalaisten merkitysten mainitsemisessa olisi myös voinut jossakin tapauksessa olla tarkempi, esim. *kurantti*-sanana käyttö *kuranttitaran* yhteydessä olisi ollut hyvä mainita, samoin *kolportöörin* merkitys 'maalikko- t. matkasaarnaaja'. Kun hyvin

monet länsimaiset kulttuurisanat ovat Suomessa tyyliarvoltaan madaltuneet, olisi tästäkin ollut hyvä huomauttaa. Kukaan ei enää voi vakavissaan sanoa haastattelemista *interjuuaamiseksi* eikä oikein matkalippuakaan *tiketiksi*, vaikkapa sanat vieraidenkielten perusteella ymmärretäänkin.

Tämänlaatuiset pikku huomautukset eivät kuitenkaan vaikuta teoksen käyttökelpoisuuteen ja sen kiinnostavuuteen. Teos tarjoaa paljon uutta ja arvokasta kielitieteellistä asiantuntemusta ja saa lukijansa katselemaan oman kielemmekin ilmiöitä avartuneesta näkökulmasta.

AIMO TURUNEN